

Tuhfe-i Mübârizi'de çocuk hekimliği bilgileri

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü

SUMMARY: Yurdakök M. (Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Pediatrics in Tuhfe-i Mübarizi, the first Turkish medical book. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2004; 47: 233-236.

Tuhfe-i Mübarizi is probably the first Turkish medical book in Anatolia, written in the 13th or 14th century. Hekim Bereket wrote this book in Arabic; it was later translated into Persian and lastly into Turkish. The author arranged his work according to the Avicenna's Canon, and also added his experiments. In this article, we present some sections related to pediatrics (i.e. relapsing fever, tumors, and urine examination) found in Tuhfe-i Mübarizi.

Key words: history, turkish pediatrics, Tuhfe-i Mübarizi,

1243'deki Köseadağ Savaşı yenilgisinden sonra Moğol egemenliğine giren Anadolu Selçukluları daha sonra İlhânlılara bağlandı; ancak giderek zayıflayarak 1308'de tamamen ortadan kalktı ve Anadolu'da beylikler dönemi başladı. Bu dönemde Türkmen beylerinin Türkçeden başka dil bilmemeleri ya da Selçuklular gibi Arap ve Fars kültürüne önem vermemeleri Türkçenin güçlenmesine neden oldu. Özellikle tıp alanında Arapça ve Farsça eserler Türkçeye çevrildi; ancak çevirileri yapanlar kendi deneyimlerini de bu kitaplara ekledi.

O devrin adeti olarak kitaplara yazıldıkları tarihin konmaması, hangi kitabın daha önce yazıldığına belirlenmesinde güçlüğü neden olmaktadır. Bilindiği kadarı ile Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübarizi* (Karşılıklı Tartışmaya Hediye) adlı eseri, Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe kitaptır. Hekim Bereket İbni Sina'nın Kanun adlı eserini esas alarak önce Arapça *Lübabü'n-Nühab* adlı bir eser yazmış, daha sonra Farsça'ya, sonra da Türkçe'ye çevirmiştir. Hekim Bereket Tuhfe-i Mübarizi adını verdiği bu eserini Hudavendigâr Melikü'l-ümera Mübarizü'd-din'e ithaf etmiştir. Mübarizü'd-din (din yolunda cihat eden) ünvanlı bu kişinin Aydınoğulları'ndan Mehmed Bey (s. 1330-1340) olduğu sanılmaktadır. Hekim Bereket'in eserinden başka, Anadolu Türkçesi ile yazılmış, yazarı bilinmeyen bir eser daha vardır. Bu Aydınoğulları'ndan Umur Bey'in (s. 1340-1348) önerisiyle, Ziyâ'üd-din İbni Baytar'ın (ö. 1248) *Kitâbü Câmî'ül-müfdedâti'l-edviyeti ve'l-agziye* adlı eserinden Türkçe'ye yapılan çeviridir. 1390 yıllarında Gerede yöresinde

İshak bin Murad'ın yazdığı *Edviye-i Müfrefde* adlı eseri ise ilk Türkçe telif tıp kitabıdır.

Yaşamı konusunda hemen hiç bilgi olmayan Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübarizi'den başka *Hulasa* ve (yazarı kesin olarak bilinmeyen) *Tabi'atname* adlı iki eseri daha vardır. Günümüzde Tuhfe-i Mübarizi'nin biri Konya'da İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde (n. 12049), diğeri Paris'teki Bibliothèque Nationale'de (n. 171) olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Her iki nüsha da *Hulasa* ve *Tabi'atname* adlı kitaplarla birlikte ciltlenmiştir.

Eser 60 varak (yaprak) olup, dört ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde "Tabiat İşleri" (tabiat durumu: tenin dört unsuru, dokuz mizaç, dört hılt, altı organ ve diğer organlar, üç kuvvet, ve bunlarla meydana gelen işler, üç türlü can; tabiatla ilgili olan şeyler: insan teninin renkleri, zayıflık ve şişmanlık, dört türlü yaş, erkek ve kadın arasındaki fark), ikinci bölümde "Tabiat Dışındaki İşler" (hastalık türleri, üç türlü sıtma, şişler ve yaradılışları, hastalıkla ilgili olan şeyler, hastalığın sebepleri, hastalık belirtileri, hıltların galip olmasının belirtileri, damar – nabız tutmak, idrarın durumu ve şişeye almak – gözle muayene etmek), üçüncü bölümde "Sağlığı Korumak" (sağlığının kısımları, hava durumları, yemek ve içmek, istifrag – kusma ve hukne – lavman, yürümek, hareket etmek ve sakin olmak, uyku ve uyanıklık, kızmak ve sevinmek, hastalıkları haber veren belirtiler), dördüncü bölümde "Tedavi Etmek" (tedavinin kısımları, istifrag ve şartları, kusmak, kan almak, hukne yapmak,

hacamet yapmak – kan almak, döğünlemek ve dağlamak, tek başına kullanılan ilaçlar, otların kuvveti ve yaradılışı, ilaçların karıştırılması, karışık ilaçların türleri)^{1,2}.

Tuhfe-i Mübarizi'de geçen çocuk hekimliği ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur (parantez içindeki rakamlar, kaynak kitaptaki yerini belirtmektedir)³:

Sağlığın tanımı

... tabibler eyitmişdir (söylemiştir) kim tıb bir ilimdür kim anı bilmekigile ademinün teni (insanın vücudunun) ahvalin (durumunu) bileler kim sağ mıdur ya sayru mıdur (hasta mıdır); eger sağısa sağlığını saklayalar kim ırlmaya (bozulmaya); eger sağlığı ırldıysa ol tene sağlığı gerü getüreler; pes (sonra) tıb bilmegün gayet-i sebebi sağlık saklamak ve sayruluk gidermekdür ... (5a:12-15).

Yaşam dönemleri

... ademinün yaşı dört metrebedür: Evvel böyümeclik yaşıdır, ikinci yigitlik yaşı, üçüncü kırgıklık yaşıdır, dördüncü kocalık yaşıdır. Ol böyümelik yaşı gençlikden ve oğlanlıktan ta reside (yetişmiş) olıncadır, bu yaşın haddi yigirmi yıldır. Andan sakal gelmek belüür, yigitlige başlar ta yigitlik tamam olunca haddi otuz yaşa degindür (21b:14-15 – 22a:1-2).

Ateşli hastalıklar

Ol sıtma ki hıltlar yıynmağından (bozulmasından) olur ol dörd dürlüdür (23b:12-15 – 24a:1-6).

Plasmodium vivax'lı sıtma (malaria tertiana)

Birisi oldur kim safra yıynmağından olur, pes eger safra tamardan taşra (dışarı) yıyrısa ol ısıtmaya gıb (gayb) derler; gün aşırı dutar; eger safra tamarun içinde yıynsa ol ısıtmaya muhrika derler.

Plasmodium falciparum'lu sıtma (malaria tropica)

Yani göyündürici (yakıcı) ısıtma balgam yıynmağından kopar; eger balgam tamar içinde yıyrısa ol ısıtmaya laşka derler, yani yaşlığı çok olur; eger balgam tamardan taşra yıyrısa andan olan ısıtmaya nabıye derler, kim her gün dutar.

Plasmodium malariae'lı sıtma (malaria quartana)

Üçüncü ısıtma sevda yıynmağından olur; eger sevda tamar içinde yıyrısa andan olan ısıtmaya rib-ı lâzım derler; eger sevda tamardan taşra yıyrısa andan olana rib derler, ol rib ısıtması bir gün gelür iki gün gelmez.

Sepsis ya da fungemi

Dördüncü ısıtma kan küflendüğünden olur, ol hiç uyumaz ya dahi baş bert (incinme, bertilme) çıban ısıtmasıdır ki kan yiyimeğinden olur ...

Şişlikler

... şişlerin dahi başun bertün bünyadı (esası) altı nesnedendür; kan ve safra ve sevda ve balgam ve su ve yeldür ... Eger baş kulak ardında ya koltukda ya bud dibinde belürse yavuz (kötü) hıltı ve azmış kan sebebinden ol başa ta'un (veba) derler ... (24b:10-15 – 25a).

Kandan olan şiş ana Yunan dilince felgumuni (flegmon), Türk dilince ısırgu derler. (Kandan olan) baş ol bir kabarcuktur kim bellüdür, Arap dilinde ana cederi derler ısırgu kızıl şişdür.

Balgamdan olan şiş Rum dilince ana azıla (?) derler, ol yer ağrımaz yumuşak şişdür. (Balgamdan olan) baş ana Arap dilince sel'a derler, ol şol (şu) urlardur kim gözülü olur.

Safradan olan şiş ana Arap dilince cemre derler, ol kızıl yeldür, sarılığı dahi olur, az ağrıyla. (Safradan olan) baş ana Arap dilince caversiye derler, taru gibi uşak (küçük) kabarcuk olur.

Sevdadan olan şiş ana sikurus derler, katı şiş olur hayırsuz tuymaz olur. (Sevdadan olan) baş ana seretan derler, ol kara olur, deprenü durur, duymağı ve anlamayı vardur (bilinç açıktır?).

Yelden olan şiş ana dahi istiska derler, şol etden olan istiska gibidür. (Yelden olan) baş ana kabarcuklar derler (yazımda eksiklik var) üzerinde olan kabarcuk gibidür ....

İdrar incelemesi

... Arabca sidüğe bevl derler. Bilgil kim bevl şudur kim gıdadan ayrılmışdır ... Bevlün rengi beş dürlüdür; sarudur, kıızıdır, akdur, yaşıldır, karadır. Bunun her birisinin dürleri yavlakdur (pek çoktur) .... (28b – 29b):

Sarılık tabakası

Nebti: Bu bevl saman rengine benzer, issilige (ateş yükselmesi?) delıldür.

Turunci: Turunc kabı rengi gibidür, eyürekdür (iyidir).

Narenci: Narenc gibidür, katı issilige delalet eder.

Aşkar: Bu aşkardur (koyu kırmızı) katı issilige ve safraya (bilirubin?) delalet kılar.

Nari: Bu reng od (ateş) gibi ışlar, issilige delalet kılar.

Za'feran: Za'ferana (safran'a) benzer, issilik ve safra nişanıdır.

Kızıllık tabakası

Aspur: Bu reng tuç gibidir, bögrek za'ifliği (böbrek yetmezliği) nişanudur.

Verdi: Gül gibi kızıldur, kan galibliği (hematüri) nişanudur.

Kan: Bu bulanuk kızıldur, du dahı kan galibliği nişanudur.

Aklık tabakası

Meşak: Bu sevda gibidir, sıvukdur, hamlık nişanudur.

Muhati: Bu sümük gibidir, hamlık çokluğu nişanudur.

Vesmi: Bu yağludur, bögrek yağı eridiğine delildir.

Rehayi: Bu bevl yogurt gibidir, tiz renci (hastalık) yavuzdur.

Rayi: Bu bevl yogurt gibidir, tiz renci yavuzdur.

Felahi: Bu bevl tiz renlerde yavuzdur gayet.

Lebeni: Bu bevl süd gibidir, tiz renlerde depeleyicidir.

Menevi: Bu meni suyu gibidir, falic (felç) ve sekte getürür.

Rasas: Bu bevl kalay rengine benzer, eger rüsubı (tortusu) yogısa eyüdü.

Yaşillık tabakası

Fustuki: Bu bevl fustuki rengine benzer, sarıyla yaşıl arasındadır, berde (soğukluğa) delalet eder.

Asmani: Bu reng ödi (safra) gibi olduğına nişanudur.

Zeyti: Zeytun yağına benzer, teni erimek nişanudur.

Silki: Bu bevl pazu (pazı) rengine benzer, eger zeyti olurısa yavuzdur.

Selhi: Beyaz sahih.

Kürasi: Bu bevl gendene gibidir, oğlanlarda yavuzdur.

Karalık tabakası

Karasagu: Bu karasagu bevl göyünmegine ve yerekana (sarılık hastalığı) delaletdür.

Karakızıl: Bu bevl kara kızılısagudur, kan göyünmeginden (yanmak; hemoliz) yavuzdur.

Kara yaşıl: Bu kara yaşılısagudur (yeşilimsidir), sevda artmak nişanudur.

Yaşa göre idrar

.... Genç oğlan bevlı saman rengi gibi olur, akçıl olur ve oğlanların bevlı galiz (yoğun) olur, saman rengin dutar. Yigitlik bevlı koyulığı mu'tedil olur ve rengi turuncu olur .... (31b).

Terimler

Aşağıda Tuhfe-i Mübârizi'de geçen bazı terimler sunulmuştur:

Bağarsuk: Bağırsak

Bağır: Bağır, Karaciğer (Akciğer, Kalp)

Barmak: Parmak

Baş: Yara, Çıban

Baş çanağı: Kafatası

Bertik: İncinmiş, Burkulmuş

Bevasir: Basurlar

Bevl: İdrar

Beyin (aynı)

Bez: Beze, Sişlil, Gudde

Boğaz (aynı)

Bögrek: Böbrek

Cederi: Çiçek hastalığı

Cemre: Ateşli kararcıklı hastalık

Cerihat: Yara

Cüzam (aynı)

Çıban (aynı)

Demregü: Temriye

Dumagi: Nezle

Düdük: Solunum yolu

Endam: Organ

Eyegü: Kaburga

Falic: Hemiplej

Felgumuni: Flegmon

Ferşana (?): İdrar yolu iltihabı

Genç: Küçük, Bebek, Çocuk

Gençlik: Çocukluk

Geyrek: Yumuşak kemik, Kıkırda

Gıb: Günaşırı tutan sıtma

Gicik: Kaşınma, Kaşıntı, Uyuz hastalığı

Hancere, Hançere: Gırtlak

Hasbe: Kızamık

Hastalık (aynı)

Hıyarak: Hıyarcık (inguinal lenfadenopati)

Huraç: Çıban

Isıtma: Sıtma, Hastalık ateşi

İçegü: İç organlar

İnce bağarsuk: İnce bağırsak

İnce tamar: Kılcal damar

İshal (aynı)

İssilik: Sıcaklık, Sıcak olma

İstiska: Vücudun herhangi bir yerinde su toplanması (siroz)

Kabarcuk: Kabarcık, Şiş

Kabız: Tutma, Kavrama; Kabız, Peklik

Kavuk: Mesane

Kızıl şiş: Çiçek hastalığı

Kulunç: (aynı) / Kramp

Makad: Makat, Anüs

Masarika: Mezenter

Mide (aynı)

Müşhil (aynı)

Nafak: Bitkinlik yapan bir hastalık

Nezle (aynı)

Nıkris: Gut hastalığı

Oğlan: Çocuk, Erkek çocuk

Oğlan yattığı yer: rahim.
 Oğlanlık: Çocukluk dönemi
 Onarmak: Tedavi etmek, İyileştirmek
 Ondurmak: Tedavi etmek, İyileştirmek
 Onulmak: Tedavi etmek, İyileştirmek
 Onurga: Omurga
 Ot: İlaç
 Otalamak: Tedavi etmek, İyileştirmek
 Öyken: Akciğer
 Sar: Sara
 Sarılık: Sarılık hastalığı
 Sayru: Hasta
 Sayruluk, Sayruluk: Hastalık
 Sekte: Felç, İnme
 Sersâm: Menenjit
 Seyl: Şiddetli baş ağrısı
 Sidük, Sidik (aynı)
 Sinir (aynı)
 Sinürmek: Sindirmek
 Sirke: Bit gibi böceklerin yumurtaları
 Sivülcek: Sivilce
 Sünük: Kemik
 Südde: Peklik, Mide dolgunluğu, Çeşitli organlarda görülen tutkunluk
 Süd, Süt (aynı)
 Şakika: Migren

Şarab: Şurup, Şerbet, İçecek, Şarap
 Şiş (aynı)
 Talak: Dalak
 Tamak: Damak
 Tamar: Damar
 Tamarcuk: Küçük damar, Kılcal damar
 Tarlanmak: Nefes daralması
 Ten: Beden, Vücut
 Tımar: Yara bakımı
 Ur (aynı)
 Uyuz (aynı)
 Yağrın: Kürek kemiği
 Yanak (aynı)
 Yar: Salya, Tükürük
 Yara (aynı)
 Yerekan: Sarılık hastalığı
 Yiğit(lik): Genç(lik)
 Yoğun bağırsak: Kalın bağırsak

KAYNAKLAR

1. Koman MM. Tuhfe-i Mübarizi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1955; 18 (13): 689-719.
2. Erdağı B. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitabı. Türkbilgi 200; 1/2: 46-54.
3. Erdağı B. Tuhfe-i Mübarizi (İnceleme, Metin, Sözlük). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2000.